

КАЛІГРАФІЯ (грец. *καλλιγραφία* — красивий почерк) — мистецтво писати розбірливим, гарним і чітким почерком; досконала форма рукописного шрифту стародавніх книг, офіційних документів. Ін.ші назви — краснопис, чистописання. Визначає культурний рівень людини, її темперамент. Як вид мистецтва набула розроблення у Стародавньому Китаї, ставши витонченим видом художньої діяльності. Калігр. почерком прикрашали ширми, віяла, костюми аристократів. У Китаї та Японії каліграфів вважали культур. ідеалом. Частина художників надавала перевагу славі каліграфа, а не живописця. Закони й принципи створ. калігр. сувою покладені в основу теорії та практики [живопису](#). Із давніх часів К. застосовували для написання звернень до правителів, ін. адресатів високого соц. статусу. Мистецтво К. пов'язане з історією писемності та книги. Учителі-каліграфи, автори перших підручників із К. — венеціанець Дж. Тальєнте (16 ст.) та московит К. Істомін («Букварь», 1694). К. — важлива дисципліна у навч. молоді в цар. г-зіях.

За рад. часів у початк. школах викладали чистописання (краснопис). Осн. напрями К.: 1) класична (академ., традиц.) — чітка, гармонійна форма літер із варіаціями виносних верх. та нижніх елементів, із віртуоз. розчерками, складанням силуетів-каліграм; легко читається; 2) сучасна — експресивна, абстрактна, читається складно; признач. для роздумів, емоц.-напруж. співчуття, милування; рівень станк. графіки. К. — оригін. витвори мистецтва, що засвідчують час, країну, особистість майстра. На графічну форму рукопис. шрифту впливає вибір інструментів [письма](#), осн. з яких — ширококінцеве, гострокінцеве, тупокінцеве пера, різець, пензлі. Ширококінцеве перо (або калам, винайшли у 4 тис. до н. е. в Єгипті) — заточена очеретяна паличка з косим чи прямим зрізами, від 624 — пташине перо, яким писали на папірус. сувоях, пергаменті, папері; сучасне сталеве перо — «рондо».

Ширококінцевим пером закладено основу для всіх сучас. шрифтів: співвідношення тонких та широких елементів літер, характер їх з'єднання. Кут обернення цього пера в рядку постійний, з його зміною видозмінюється контрастність літер. Найпоширеніший кут — 45° у письмі «гуманістич. курсиву». Гострокінцеве перо — пташине, від поч. 19 ст. — металеве; його попередник — стилус (гострозаточена бронз. чи кісткова паличка, якою писали на вошаних дошках у Древ. Греції, прошкрябуючи шрифт, — неконтрастне письмо). Сталевим гострокінцевим пером виконували контрастне письмо із натисками та волосними переходами.

Наприкінці 18 ст. — у 19 ст. розробили двонажимне

(т. зв. двотиснене) письмо — «англійське», термін «К.» як зразок віртуозності поширився завдяки цьому виду письма; на базі англ. К. виникла слов'янська. Для підручників і прописів гострокінцевим пером К. копіювали в гравюрі на міді й цинку рукописні зразки. У 3х. Європі та Рос. імперії з'явилася гравійована К., для якої використовували різець. Тупокінцеве перо — сталеве («редіс»), кулькова ручка, фломастер тощо; письмо ним неконтрастне; найпоширеніший сучас. інструмент письма. Пензлі, як і пера, з подовженим волосом, популярні у Китаї та Японії; бувають різної м'якості й пружності (із хутра вовка, кози та ін.). Форма штрихів залежить від сили натиску, письмо індивідуальне. У Сх. культурі рисам письма дали поет. назви. При монастирях 3х. Європи, у Рос. імперії у книжк. майстернях-скрипторіях працювали монахи-переписувачі — скриптори. Слов'ян. писемність двох видів — глаголиця (у чехів і поляків, які згодом узяли латиницю) та [кирилиця](#) (у східних слов'ян).

Найдавніша форма рукописного кириличного шрифту 10-13 ст. — устав (широке пряме письмо, повільне, контрастне, із засічками різної форми), виконували ширококінцевим заточеним гусячим пером. Найкращі зразки — Остромирове Євангеліє 1056-57 (написане дяком Григорієм для Новгород. посадника Остромира), «Ізборник Святослава» 1073; ці пергаментні кодекси писані чітким почерком, ілюміновані золотом і кіновар'ю, з орнам. ініціалами, заставками, кінцівками. Форма письма 14 ст. — півустав (більш вузька, щільна та швидка, з надрядк. елементами). Зразок першого друк. шрифту — в «Апостолі» І. Федорова (Л., 1574). Червоною фарбою писали заголовки в'яззу (округла чи кутаста, декор. письмо, де великі та малі літери тісно зв'язані в єдину стрічку, читати складно).

На базі півуставу у 17 ст. склався скоропис — швидка форма письма, заплутаніша, з багатьма кручками й петлями, рисами влас. почерку писця. В архівах України збережено документи, зокрема Універсали Б. Хмельницького, листи поваж. осіб. Чіткість письма повернула реформа Петра I — граждан. скоропис, шрифт 1703. Укр. рукописні книги — високохудожні пам'ятки культури; найвизначніша — Київ. Псалтир 1397, написаний протодияконом Спиридонієм дріб. уставом з орнам. заставками, мініатюрами. У 16 ст. особливо поширилося книгописання на Волині, зосереджувалося у церквах і монастирях. Так, у 6-ці Дерман. Свято-Троїц. монастиря 1571 було 40 світських книг, богослужбові місц. та привізні; на 3х. Поділлі, Тернопільщині — рукописні копії з друк. книг Ф. Скорини.

Найвідоміші укр. рукописні книги — Реймське (1-а

пол. 11 ст.), Туровське (2-а пол. 11 ст.; обидва — Київ) Євангелія, Пандекти чорноризця Антиоха, Добрилове Євангеліє (1164, Галичина); уставним письмом, візантійські плетіння ініціалів і заставок, мініатюри. Нова форма уставу 15 ст. — Пересопницьке Євангеліє (1556–61, Волинь). Зразки світської літератури — «Граммати́ка словенская...» І. Ужевича (рукопис лат. мовою, 1643; опубл. 1970), «Огородок» А. Радивиловського (К., 1671), «Ірмологіон» (Станіслав, поч. 18 ст.), «Літопис» Самійла Величка (Полтавщина, 1720).

Оскільки рукописний шрифт виник раніше мальованого і друкованого, першодрукарі А. Мануцій (Італія), І. Гутенберг (Німеччина), І. Федоров (Росія) копіювали літери рукопис. книг у дзеркал. відображенні, вирізали на дереві, гравіювали та відливали у металі. Так з'явилися перші друкар. шрифти. Майстри кращих гарнітур латиниці та кирилиці — каліграфи й гравери: Янсон, Кезлон, Баскервіль, Бодоні, Дідо, Вальбаум (Велика Британія); у 20 ст. — А. Капр, В. Лазурський, С. Телінгатер. Відомі школи К. 20 ст.: Велика Британія (Е. Джонстон, А. Сіммонс), Німеччина (Р. Тост), Чехія (Ф. Музика), Болгарія (В. Йончев), країни Балтії (В. Тоотс, П. Лухтейн), Росія (В. Вагін, І. Гусєва, Б. Маркевич, І. Фоміна), Україна (Г. Нарбут, М. Кирнарський, Я. Гніздовський, І. Криворучко), Білорусь (П. Семченко), Молдова (І. Богдеско). У м. Цінціннаті (шт. Огайо, США) при училищі А. Маркс створ. Товариство любителів К. Нині К. використовують у рекламі, худож. оформленні літ-ри, грамот, дипломів, вітал. адрес. К. сприяє створенню нових друкар. шрифтів у світі.

Рекомендована література

1. Тоотс В. Триста шрифтов. Рига, 1960;
2. Його ж. Современный шрифт. Москва, 1966;
3. Лухтейн П. Шрифты ширококонечным пером. Таллин, 1972;
4. E. Johnston. A Book of Sample Scripts. London, 1976;
5. Різник М. Г. Письмо і шрифт. К., 1978;
6. E. Johnston. Formal Penmanship and other papers. New York, 1980;
7. D. Mahoney. The craft of calligraphy. New York, 1981;
8. Быстрин В. А. 1100 лет славянской азбуки. Москва, 1982;
9. Тихомиров М. Н., Муравьев А. В. Русская палеография. Москва, 1982;
10. Таранов Н. Н. Рукописный шрифт. Ленинград, 1986;
11. Богдеско И. Т. Мой путь к каллиграфии. Москва, 1987;
12. А. Капр. Kalligrafische Expressionen. Leipzig, 1988;
13. Проненко Л. И. Каллиграфия для всех. Москва, 1990;
14. Семченко П. А. Мелодии каллиграфа. Минск, 1993;
15. Запаско Я. П. Українська рукописна книга. Л., 1995;
16. M. Couch. Creative calligraphy. New York, 1996;
17. Дербілова Е. Дар шрифта: Сб. статей-вспоминаний о жизни и творчестве художника И. Ф. Криворучко. Х., 2003;
18. Життя шрифту: Каталог 1-ї всеукр. виставки графіч. дизайну. К., 2006.

О. А. Дербілова

Бібліографічний опис:

Каліграфія / О. А. Дербілова // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-10564>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).